

УДК 159.922.8

МИХАЛЬЧЕНКО Н. В.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ПАТРІОТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

У статті визначено детермінанти розвитку патріотичної рефлексії та чинники, які обумовлюють розвиток патріотичної рефлексії учнів. До них віднесено: сім'ю, школу, засоби масової інформації. Підкреслено, що без виховання дітей, без активної участі батька і матері у житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально-виховний заклад і неможливий моральний прогрес суспільства. Зазначено, що повноцінне виховання дітей у школі неможливе без тісного співробітництва з сім'єю. Доведено, що для повного й ефективного виховного процесу необхідний міцний зв'язок між школою і родиною, між школою, родиною та виховними молодіжними організаціями, які можуть вплив на виховання волі, характеру і патріотизму.

Ключові слова: рефлексія, патріотична рефлексія, цінності, самосвідомість, патріотизм, патріотичне виховання учнів, сім'я, родина, психолого-педагогічна культура сім'ї, сімейні цінності.

Постановка проблеми. Досягти ефективності у розвитку необхідних патріотичних рис, якостей учнів можна шляхом уключення психологічних механізмів рефлексії і, перш за все, патріотичної рефлексії як здатності особистості до переосмислення свого ставлення до Батьківщини, її історії, державності. Враховуючи те, що рефлексія, на думку психологів Д. Б. Ельконіна, В. В. Давидова, Г. С. Костюка та ін., є одним з найважливіших психологічних новоутворень дітей молодшого шкільного віку, вивчення проблеми її впливу на формування особистості патріота є вельми актуальним науково-практичним завданням.

Формування патріотичної рефлексії особистості пов'язано з осмисленням наукового доробку, який внесли у дослідження загальнотеоретичних і методологічних проблем психології Б. Г. Ананьєв, Р. Бернс, Л. І. Божович, А. Валлон, Д. Б. Ельконін, І. С. Кон, О. М. Леонт'єв, С. Д. Максименко, К. Роджерс та ін., а також з дослідженням проблем національної ідентифікації, духов-

ності особистості у психологічній, філософсько-етичній літературі (М. О. Бердяєв, І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, М. С. Грушевський, Н. О. Євдокимова, Ю. Д. Руденко, М. В. Савчин, А. Шопенгауер, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський та ін.)

У процесі проведеного теоретичного дослідження вивчено чинники, які зумовлюють розвиток патріотичної рефлексії учнів молодшого шкільного віку. До них відносяться: сім'я, школа, засоби масової інформації та ін. Проблема вдосконалення спільної виховної діяльності сім'ї, школи та громадськості є надзвичайно актуальною. У цьому зв'язку особливо актуальними є теоретичні розробки і практичний досвід видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського, який розглядав проблему єдності школи, сім'ї, громадськості та їх вплив на розумове, трудове, моральне, естетичне та фізичне виховання.

У сучасних дослідженнях розглядаються деякі питання щодо зазначеної проблеми, зокрема поняття «національної рефлексії» (М. А. Шугай), моральної саморегуляції (О. С. Безверхий), рефлексії підлітків (О. В. Савицька), рефлексії процесу навчання (Л. М. Співак), самооцінки учнів (К. О. Островська, О. В. Скрипченко) та ін.

Мета статті – визначити детермінанти розвитку патріотичної рефлексії у молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. О. Сухомлинський [12] вважав, що проблема сімейно-шкільного виховання – одна з найактуальніших проблем, над якою необхідно працювати педагогам і батькам у теоретичному і практичному плані, «сімейно-шкільне виховання не тільки дає змогу добре виховувати молоде покоління, а й одночасно є дуже важливою умовою вдосконалення морального обличчя сім'ї, батька і матері. Без виховання дітей, без активної участі батька і матері у житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально-виховний заклад і неможливий моральний прогрес суспільства.

У добу розбудови національної державності і національної школи в Україні зміст системи сімейно-шкільного виховання, створеної В. О. Сухомлинським, розкривається повніше і набуває не-

абиякого значення, оскільки вся наукова і творча діяльність В. О. Сухомлинського пронизані турботою про розвиток людини як найвищої цінності суспільства. «Виховує кожна хвилина життя, кожен куточок землі, кожна людина, з якою формує особистість інколи стикається ніби випадково, мимоходом. Все, що відбувається поза людиною, в тій або іншій мірі відображається в ній – в її думках, поглядах, почуттях, ставленні до людей», – підкреслював він [11, с. 239].

Повноцінне виховання дітей у школі неможливе без тісного співробітництва з сім'єю. Народ здавна сповідує істину: батьки – головні природні вихователі й особистим прикладом справляють найсильніший виховний вплив на дітей. Добре виховати дітей – не тільки найважливіший моральний, а й конституційний обов'язок батька і матері. За це вони відповідають перед своїм сумлінням і суспільством.

К. Д. Ушинський неодноразово наголошував, що правильному виховному процесу повинен сприяти сам дух сім'ї [14]. А для цього необхідно, щоб у ній панувала атмосфера доброзичливості, дружби, любові, взаємодопомоги, взаємоповаги. Правильно організовані життя і діяльність дітей у сім'ї впливають на них більше, ніж моральні залякування.

Значний внесок у створення української виховної системи вніс відомий подвижник української педагогіки Г. Ващенко [2]. Відбираючи все найкраще з минулого, він створив яскравий образ виховного ідеалу, визначив шляхи і мету національного виховання: виховання свідомих патріотів своєї землі і нації, що є передумовою розбудови, сили і могутності держави як гаранта свобод, необхідних для життя індивіда, родини і нації у цілому.

Національне відродження України неможливе без збереження українського етносу, носієм якого є сім'я, без формування психолого-педагогічної культури сім'ї на основі загальнолюдських цінностей і традиційних поглядів на виховання дитини [7].

Для повного й ефективного виховного процесу мусить існувати міцний зв'язок між школою і родиною, між школою, родиною та виховними молодіжними організаціями, які можуть чинити значний вплив на виховання волі, характеру і патріотизму. Однак справжнє сімейне виховання тільки тоді буде ефективним, коли батьки разом з учителями оволодіють сучасними пси-

холого-педагогічними знаннями й уміннями і застосовувати-муть їх на практиці.

Зокрема дослідження було спрямовано на виявлення детермінант, які негативно впливають на розвиток патріотичної рефлексії дітей молодшого шкільного віку у сім'ї. Так, у ході експерименту батькам було запропоновано назвати причини, що деструктивно позначаються на вихованні патріотизму у дітей в сім'ї. Серед цілої низки чинників, які найбільше дають негативні наслідки розвитку патріотичної самосвідомості дітей у сім'ї, батьками виокремлено: неповнота сім'ї, низький рівень її матеріального статку, негативний психологічний клімат у родині, слабкість психолого-педагогічної позиції батьків, відсутність єдиних вимог обох батьків до дітей та ін. У дослідженні взяли участь як батьки, так і матері учнів.

Найбільшу вагомість серед негативних чинників, що деструктивно впливають на рівень патріотичної свідомості молодших школярів, на думку батьків, має низьке матеріальне забезпечення сім'ї. На жаль, важко виховати любов до держави, коли діти щодня зустрічаються з матеріальними нестатками та постійними розбіжностями між їх бажаннями і реальними можливостями у задоволенні найбільш важливих проблем, коли багато важливих соціальних програм є лише деклараціями. Діти боляче реагують на конфлікти у сім'ї, пов'язані з матеріальними, фінансовими проблемами батьків. Власне батьки, оскільки вони відчувають значно більшу, ніж матері відповідальність за матеріальне забезпечення родини, більш гостро реагують на матеріальні нестатки, і майже кожен другий з них вважає, що недостатнє матеріальне забезпечення сім'ї детермінує зниження патріотичних почуттів дітей. Сьогодні це особливо позначається на особистості дитини у силу складних соціально-економічних обставин, які склались в Україні.

На другому місці за вагомістю негативного впливу на патріотичну свідомість дітей знаходиться, на думку батьків, загальне благополуччя сім'ї, яке залежить не лише від матеріального забезпечення, а й від особливостей взаємин, спілкування, традицій у сім'ї, від ставлення її членів до держави, історії України, політичних, економічних змін тощо. Саме тому майже кожна шоста матір заявляє, що негативно позначається на формуванні патрі-

отичної свідомості дітей відсутність у сім'ї, в силу різних причин, чоловіка. Особливо це негативно позначається на патріотичному вихованні хлопчиків.

Незадоволення окремими дорослими людьми нерозумних, і перш за все, матеріальних потреб призводить до прояву у них станів агресивності, жорстокості, несправедливості. Від цього страждають оточуючі люди, насамперед діти. Так, проведені дослідження українським психологом С. М. Томчуком [13] з вивчення особливостей прояву негативних психічних станів в учнів молодшого шкільного віку засвідчили, що здебільшого вони зумовлені деструктивним впливом дорослих (батьків, учителів та ін.), який мають низький рівень духовності.

Психологічний клімат, стосунки у сім'ї накладають відбиток на все життя людини, оскільки їх вплив пов'язаний, по-перше, і сильними емоційними переживаннями, по-друге, вони більш-менш стабільні, по-третє, в них закладаються підвалини характеру дитини, формується система всіх патріотичних ставлень дитини: до суспільства, до праці, до інших людей, до захисту держави тощо [4]. Процес формування сімейних цінностей у родині – найважливіший показник патріотичного та морально-правового становлення всього суспільства. Сімейні цінності – моральні основи життя сім'ї, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей, пам'ять про пращурів та ін. На це справедливо наголошують і ряд інших дослідників.

Під впливом нових умов життя народна ідеологія виробляє нові цінності, надає пріоритетності тим ідеям, які найбільшою мірою відтворюють інтереси нації [8]. Як свідчать науковці, у нашого народу високо цінуються ідеї любові до рідного народу, землі, громадянська свідомість, самовідданість і здатність до самопожертви в ім'я рідного народу, незалежної України [8]. Ідеї вірності і любові батьків один до одного і до дітей, найглибших родинних почуттів мають у народній ідеології найвищий статус серед духовних цінностей. Ідеї рівноправності дружини і чоловіка, шлюбного життя, що спирається на любов, турботу про своїх і чужих дітей, постійне зміцнення сімейних відносин традиційно притаманні нашому народові [8].

Встановлено, що спілкуючись з батьками, кожна дитина буде образ партнера для взаємодії, послуговуючись такими засо-

бами, як рефлексія й ідентифікація. Рефлексія у процесах спілкування – це спосіб однієї людини зрозуміти іншу, виходячи з уявлень про себе [3]. У молодшому шкільному віці спільна діяльність батьків та дітей, спрямована на формування патріотичної рефлексії, повинна реалізовувати такі ціннісні орієнтири [6]:

1. Патріотичну свідомість та самосвідомість, патріотичне виховання громадянина, на основі сімейних традицій, досвіду старших поколінь, любові до природи, рідної землі, до свого народу.
2. Готовність до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови держави.
3. Патріотизм, що сприяє утвердженню патріотичної гідності, залучення до практичних справ розбудови державності, формування почуття гідності і гордості за свою Батьківщину.

Варто зазначити, що провідну роль у сімейному вихованні відіграє мати. Виявлено, що її почуття впливають на розвиток емоційної складової патріотичної рефлексії дитини. Мати виховує дітей, спираючись на авторитет батька і його підтримку. Виховання моральності, формування чуйності, такту – головний обов'язок матері. Виявлено, що важливою функцією матері є розуміння внутрішнього світу дитини. Величезною є і роль батька. Справжній батько – це старший друг, твердий, рішучий, вимогливий, умілий. Батько готує дитину до праці, задає у більшості випадків певні рамки взаємин. Велика роль належить батьку у формуванні патріотичної рефлексії, патріотичного ставлення до Батьківщини. Батько і мати однаково відповідальні за долю дитини, вони виховують її разом [5].

Висновки. Результати дослідження з вивчення динаміки розвитку патріотичної рефлексії дозволили зробити такі висновки:

1. Однією з суттєвих ознак психічного розвитку дитини молодшого шкільного віку є подальше становлення патріотичної самосвідомості, що виявляється у диференціації її внутрішньої структури, ускладненні змістового наповнення. Тільки наприкінці молодшого шкільного віку у дитини складаються рефлексивні механізми.
2. Розвиток патріотичної рефлексії у процесі навчальної діяльності молодших школярів відбувається через формуван-

ня самопізнання, самооцінки, розвитку когнітивного, емоційного та поведінкового її компонентів.

3. Великого значення у формуванні патріотичної рефлексії набувають сімейні цінності та родинні традиції. Сім'я є не тільки важливим, діючим інститутом патріотичного виховання, а й головним соціальним чинником формування патріотичної рефлексії дітей.
4. Спільна діяльність шкільного психолога, вчителів та батьків з розвитку патріотичної самосвідомості дітей молодшого шкільного віку може стати одним із пріоритетних напрямків усієї виховної роботи початкової школи.

Результати свідчать про те, що як в умовах початкової школи, так і в умовах сім'ї ще не використані всі резерви для формування особистості патріота-громадянина України. У зв'язку з цим виникає необхідність створення науково обґрунтованої програми цілеспрямованого розвитку патріотичної рефлексії в учнів початкової школи.

Список використаних джерел

1. Безверхий О. С. Типологія моральної свідомості в молодшому шкільному віці / О. С. Безверхий // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія 1: Педагогіка і психологія. – 1999. – №1. – С. 106–111.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. / Г. Ващенко. – 3-е вид. – Полтава: Техніка, 1994. – Т. 1. – 364 с.
3. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К.: Освіта, 1989. – 364 с.
4. Лисенко Л. Ю. Теоретичні аспекти морального виховання дитини в сім'ї / Л. Ю. Лисенко // Проблеми освіти: Спец. випуск. – К.: Науково-методичний центр вищої освіти МОН України, Вінницька філія Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», 2004 – С. 70–73.
5. Михальченко Н. В. Вплив гендерних відмінностей на формування патріотичної рефлексії дітей молодшого шкільного віку в сім'ї / Н. В. Михальченко // Гендер: сучасний стан та перспективи розвитку в українському суспільстві. – Херсон: Персей, 2004. – С. 53–62.
6. Михальченко Н. В. Психологічні умови формування патріотичної рефлексії молодшого школяра в сім'ї / Н. В. Михальченко // Психологія і суспільство. – №1(19), Тернопіль, 2005. – №1(19). – С. 69–76.
7. Михальченко Н. В. Психологічні умови формування патріотичної рефлексії у молодшому шкільному віці: Навчально-методичний посібник / Н. В. Михальченко. – Частина 1. – Одеса: Первомайський науково-навчальний центр Одеського національного університету імені

- I. I. Мечникова Одеського національного університету імені І. І. Мечникова 2005. – 55 с.
8. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання / Ю. Руденко. – К. : Видавництво ім. Олени Теліги, 2003. – 328 с.
 9. Савицька О. В. Умови та діагностика розвитку рефлексії в підлітково-му віці / О. В. Савицька // Психологія: 36. наук. пр. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. – Випуск 2 (5). – С. 96–103.
 10. Савчин М. В. Вікова психологія: Навчальний посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005. – 360 с.
 11. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина / В. О. Сухомлинский. – М. : Молодая гвардия, 1979. – 336 с.
 12. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: В 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 158–416.
 13. Томчук С. М., Психологічні аспекти розвитку духовності / С. М. Томчук, М. І. Томчук // Проблеми освіти: Спец. випуск / кол. авт. – К. : Науково-методичний центр вищої освіти МОН України, Вінницька філія Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», 2004 – С. 130–134.
 14. Ушинський К. Д. Про народність у громадянському вихованні / К. Д. Ушинський // Вибр. пед. твори: у двох томах. – К. : Вища школа, 1993. – Том 1. – С. 43–103.

Список використаних джерел

1. Bezverhij O. S. Tipologija moral'noї svidomosti v molodshomu shkil'nomu vici. / O. S. Bezverhij // Naukovi zapiski Vinnic'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Mihajla Kocjubins'kogo. Serija 1: Pedagogika i psihologija. – 1999. – №1. – S. 106–111.
2. Vashhenko G. Vihovnij ideal: Pidručnik dlja pedagogiv, vihovnikiv, molodi i bat'kiv / G. Vashhenko. – 3-e vid. – Poltava: Tehnika, 1994. – T.1. – 364 s.
3. Kostjuk G. S. Navchal'no-vihovnij proces i psihichniy rozvitok osobistosti / G. S. Kostjuk. – K. : Osvita, 1989. – 364 s.
4. Lisenko L. Ju. Teoretichni aspekti moral'nogo vihovannja ditini v sim'i / L. Ju. Lisenko // Problemi osviti: Spec. vipusk – K. : Naukovo-metodichniy centr vishhoї osviti MON Ukraїni, Vinnic'ka filija Vidkritogo mizhnarodnogo universitetu rozvitku ljudini «Ukraїna», 2004 – S. 70–73.
5. Mihal'chenko N. V. Vpliv gendernih vidminnostej na formuvannja patriotichnoї refleksii ditej molodshogo shkil'nogo viku v sim'i / N. V. Mihal'chenko // Gender: suchasnij stan ta perspektivi rozvitku v ukrains'komu suspil'stvi. – Herson: Persej, 2004. – S. 53–62.
6. Mihal'chenko N. V. Psihologichni umovi formuvannja patriotichnoї refleksii molodshogo shkoljara v sim'i / N. V. Mihal'chenko // Psihologija i suspil'stvo. Ternopil', 2005. – №1(19). – S. 69–76.
7. Mihal'chenko N. V. Psihologichni umovi formuvannja patriotichnoї refleksii u molodshomu shkil'nomu vici: Navchal'no-metodichniy posibnik / N. V. Mihal'chenko – Chastina 1. – Odesa: Pervomajskij naukovo-navchal'nij centr Odes'kogo nacional'nogo universitetu imeni I. I. Mech-

- nikova Odes'kogo nacional'nogo universitetu imeni I. I. Mechnikova – 2005. – 55 s.
8. Rudenko Ju. Osnovi suchasnogo ukrains'kogo vihovannja / Ju. Rudenko – K. : Vidavnicтво im. Oleni Teligi, 2003. – 328 s.
 9. Savič'ka O. V. Umovi ta diagnostika rozvitku refleksii v pidlitkovomu vici / O. V. Savič'ka // Psihologija: Zb. nauk. pr. – K. : NPU im. M. P. Dragomanova, 1999. Vipusk 2 (5). – S. 96–103.
 10. Savchin M. V., Vasilenko L. P. Vikova psihologija: Navchal'nij posibnik / M. V. Savchin, L. P. Vasilenko – K. : Akademvidav, 2005. – 360 s.
 11. Suhomlinskij V. A. Rozhdenie grazhdanina / V. A. Suhomlinskij – M. : Molodaja gvardija, 1979. – 336 s.
 12. Suhomlinskij V. O. Jak vihovati spravzhnju ljudinu / V. A. Suhomlinskij // Vibr. tvori: V 5-ti t. – K. : Rad. shkola, 1976. – T.2. – S. 158 – 416.
 13. Tomchuk S. M., Tomchuk M. I. Psihologichni aspekti rozvitku duhovnosti / S. M. Tomchuk, Tomchuk M. I. // Problemi osviti: Spec. vipusk. – K. : Naukovo-metodichnij centr vishhoj osviti MON Ukraїni, Vinnic'ka filija Vidkritogo mizhnarodnogo universitetu rozvitku ljudini «Ukraїna», 2004. – S. 130–134.
 14. Ushins'kij K. D. Pro narodnist' u gromadjans'komu vihovanni / K. D. Ushins'kij // Vibr. ped. tvori: u dvoh tomah. – K. : Vishha shkola, 1993. – Tom 1. – S. 43–103.

МИХАЛЬЧЕНКО Н. В.

ДЕТЕРМИНАНТЫ РАЗВИТИЯ ПАТРИОТИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

В статье определены детерминанты развития патриотической рефлексии, и факторы, которые обуславливают развитие патриотической рефлексии учащихся. К ним относятся семья, школа, средства массовой информации. Подчеркнуто, что без воспитания детей, без активного участия отца и матери в жизни школы, без постоянного духовного общения и взаимного духовного обогащения взрослых и детей невозможна сама семья как первичная ячейка общества, невозможна школа как важнейшее учебно-воспитательное учреждение и невозможен моральный прогресс общества. Для полного и эффективного воспитательного процесса должна существовать прочная связь между школой и семьей, между школой, семьей и воспитательными молодежными организациями, которые могут оказывать большое влияние на воспитание воли, характера и патриотизма.

Ключевые слова: рефлексия, патриотическая рефлексия, ценности, самосознание, патриотизм, патриотическое воспитание учащихся, семья, психолого-педагогическая культура семьи, семейные ценности.

МУХАЛЧЕНКО N. V.

**DETERMINANTS OF THE DEVELOPMENT
OF PATRIOTIC REFLECTION JUNIOR SCHOOL**

In the article the author shows the determinants of the development of Patriotic reflection. In the process of studies have investigated the factors responsible for the development of Patriotic reflection of the schools. These include family, school, mass media and others. Without education of children, without the active participation of parents in school life, without the constant spiritual communion and mutual spiritual enrichment adults and children itself is impossible the family as the primary unit of society, is impossible school as the most important educational institution and impossible moral progress of society. Complete the education of children in school is impossible without close cooperation with the family. For the full and efficient educational process must exist a strong link between school and family, between school, family and educational youth organizations that can have a big impact on the education of the will, character, and patriotism.

Psychological climate, relations in the family is imprinted on all human life, because their influence is connected, firstly, with strong emotional experiences, and secondly, they are more or less stable, thirdly, they laid the foundations of a child's character is formed by the system of all Patriotic relations of the child: to society, to work, to others, to the protection of the state and so on. The Process of formation of family values the family is the most important measure of Patriotic and moral-legal formation of the whole society. Development effectiveness in the family circle of Patriotic reflection depends on creating the conditions.

Keywords: reflection, Patriotic reflection, values, identity, patriotism, Patriotic education, family, psychological-pedagogical culture of the family, family values.

Стаття надійшла до редколегії 04.02.2015 року.